

קובץ
חצי
גבורים

פליטת סופרים

מאסף תורני

ט

ניסן תשע"ו

ראש מערכת
הרב משה ליב הברמן

ראש מכון פליטת סופרים ועורך אחראי

הרב יעקב יצחק הכהן מיללער

חברי מערכת

הרב משה דוד צ'צ'יק
הרב יוסף שאול הויזמן
הרב יעקב ישראל סטל

מדור בית הועד

נעוץ ע"י חברי המערכת בשיתוף מערכת בית הועד:
הרב אליהו סולוביציק והרב יואל קטן

©

**כל הזכויות שמורות
מכון פליטת סופרים**

100Ashley Ave.
Lakewood, N.J. 08701
732-994-9698

Email:
plaitassofrim@gmail.com

ראש מערכת

הרב משה ליב הברמן

ראש מכון פליטת סופרים ועורך אחראי

הרב יעקב יצחק הכהן מיללער

חברי מערכת

הרב משה דוד צ'צ'יק

הרב יוסף שאול הויזמן

הרב יעקב ישראל סטל

מדור בית הועד

נערך ע"י חברי המערכת בשיתוף מערכת בית הועד:
הרב אליהו סולוביציק והרב יואל קטן

©

כל הזכויות שמורות
מכון פליטת סופרים

100Ashley Ave.
Lakewood, N.J. 08701
732-994-9698

Email:

plaitassofrim@gmail.com

תוכן הענינים

הלכה

א	הרב יהודה זייבלד	כתאב אלרד עלי ענן (ספר ההכחשה של ענן) לרס"ג
פא	מיכאל גרשוני	הפרק השמיני מחיבור הראייה על השחיטה לר' שמואל בן יעקב מקאבס "אבן גאמע"
קכח	הרב יצחק שלמה סופר	הלכות ציצית מותך ספר מרדכי קטן לרבינו שמואל משליצטאט
קעה	הרב יעקב ישראל סטל	שלושה שירי הלכה ומוסר לרבי אברהם ב"ר משה ב"ר דוד ממוניטו מחוג תלמידי רבינו פרץ מקורביל

פירושים

רכב	הרב אריאל אביני	פירוש ר' יעקב בן שלמה אלג'אני למגילת אסתר
רנח	הרב אהרן מושקוביץ	פירוש שיר היחוד על דרך הקבלה
רעח	הרב פרופ' יעקב שמואל שפיגל	פירוש קהלת לחכם לא נודע (כנראה בדור גירוש ספרד)

דרוש

רצו	ד"ר עזרא שבט	מדרש קדום בגנות לשון הרע
תז	הרב יעקב יצחק הכהן מיללער	ספר שער היחוד דפוס פפד"א תקל"ד דרושי ר' יששכר אלשיך לבראשית וקהלת

בית הועד

תכז	הרב יהודה זייבלד	מהדורות הרמב"ם לפירוש המשנה - דברי מבוא
תעט	ישראל ברוך הלוי	נספח רמבם קנין הגוי
תצט	הרב אריאל אביני	פירוש המילים הקשות בנביאים וכתובים המיוחס לר' שלמה אבן פרחון
תקכב	הרב אריאל אפרים אהרונוב	בירור ייחוס תוספות למגילה כתוספות רבינו יהודה שירליאון
תקמ	הרב יוסף חיים שהרבני	תוספות הרא"ש למסכת מגילה - בירור הייחוס
תקמט	הרב יוסף חיים שהרבני	תוספות הרא"ש למסכת ביצה - זיהוי שגוי
תקנה	הרב עדיאל ברואר	ספר המכתם ור' טורדוס הלוי
תקסא	הרב אהרן גבאי	הגהות אשרי ופסקי ר' מגדל קלויזנר
תקעד	הרב אורי רדמן	הפולמוס סביב ספר שמירת שבת כהלכתה
תקפה	הרב יהושע ענבל	דברי הרב ודברי התלמיד לדמותו של "חדושים וביאורים" לסנהדרין ויחסו לספר "חזון איש"
תרי	הרב אליהו סולוביציק	פירוש ריאליה לספרות חז"ל העמדת הידע הריאלי של זמן חז"ל כומר פרשני
תריט	הרב יעקב לויפר	סקירת המיזמים העוסקים בחילופי הנוסח של התלמוד כתב יד ל"א - מאוסף פירקוביץ

מסורה

תרמא	הרב יצחק ווגנר	כתב יד של נביאים וכתובים שהוגה ונמסר על ידי בן אשר
תרנו	הרב יעקב לויפר	היסוד הנופל של רשי
תרפא	הרב משה גדלי' גאלדווארם	ביאור מילות 'מדוע' - 'למה'

חקירות ודרישות

תרצ	הרב אהרן גבאי	קבצי בעלי התוספות למסכת נדרים
תשלט	הרב צבי ישי דמן	שתיית מים בשעת נפילת התקופה
תשנג	הרב ברוך אייכענטהאל	שיעורי תורה והשיעורים האיטלקיים

קורא הדורות

תשסט	הרב יחיאל גולדהבר	מאמציו של רבי ישראל משקלוב למציאת עשרת השבטים ותגובת גדולי דורו
תתנו	הרב דוד קמנצקי	תולדות רבי שלום מנשה רוזנבלום מבריסק וחידושיו
תתעה	הרב בנימין פטנליאט	חכמים ורבנים בקהילה האשכנזית בטבריה
תתצג	ד"ר בן ציון קליבנסקי	קיבוץ פוניבז'
תתקכג	הרב משה דמביצר	אגרות הרב חיים העליר
תתקנג	הרב יהודה כהן	תיקונים וגילויים חדשים בתפלת שמונה עשרה לפי נוסח פרס ובוכרה
תתקעב	הרב שמעון גרינפלד	הערות בעניין דעת המקובלים בדבר לבישת ציצית בלילה
תתקפג	הרב אהרן מושקוביץ	הארות והערות למאמר 'מקומות שאין להם הכרע'

הרב אהרן מושקוביץ

ירושלים

הארות והערות למאמר 'מקומות שאין להם הכרע'

בעקבות מאמרו המרתק של הרב יעקב לויפר שליט"א (קובץ ח), בו סקר הכותב ברוב כשרון כדרכו רשימה ארוכה ומפורטת של הרבה פסקאות בנוסח התפילה שאפשר להשתבש באמירתם, או מקומות שכבר נשתבשו בפועל, אבוא להעיר כמה הערות והארות על המאמר הנ"ל, ולהוסיף עוד כמה מקומות שנשמטו בשגגה מחמת שכחת האומר.

א. מקומות הטעונים הכרע בנוסח התפילה

1. כותב המאמר הנכבד התייחס לקטע שבברכת יוצר "להקדיש ליוצרם וכו' בשפה ברורה ובנעימה", וכנראה נשמט ממנו שבאותו קטע עצמו יש מקום נוסף שאין לו הכרע התלוי באופן הפיסוק. הרבה בעלי-תפילה מסיימים בקול את הפיסקה 'קדושה כולם כאחד, עונים ואומרים ביראה', והדבר בולט בפרט אצל החסידים האומרים כמנהג צרפת 'קדושה כולם כאחד, עונים באימה ואומרים ביראה'. פיסוק זה נובע ממקום ההפסק שקבעו המדפיסים כדי שיוכלו הציבור לקרוא יחד את הפסוק 'קדוש קדוש קדוש', וכמו שהאריך הכותב הנכבד. ולכאורה הפיסוק הנכון הוא 'קדושה כולם כאחד עונים [באימה], ואומרים ביראה קדוש קדוש קדוש'. וכן ציטט רש"י בפירושו לישעיה (ו, ג) 'וקרא זה אל זה. נוטלין רשות זה מזה שלא יקדים האחד ויתחיל ויתחייב שריפה אלא אם כן פתחו כולם כאחד וזהו שיסד ביוצר אור: 'קדושה כולם כאחד עונים'.

אך לפי נוסח אבודרהם שציטט הרב לויפר במאמרו יש לפסק באופן אחר 'ובנעימה קדושה, כולם כאחד עונים ואומרים ביראה קדוש וכו'', והכוונה לפי שני הפירושים אחת היא, שהמלאכים אומרים קדושה כולם כאחד, וההבדל הוא רק ב'פירוש המילות'. לדעת שאר הראשונים, הפירוש הוא שכולם עונים 'קדושה', ומאי הקדושה? 'ואומרים ביראה קדוש קדוש'. ואילו לדעת אבודרהם הפירוש הוא כך, שהמלאכים פותחים את פיהם בנעימה קדושה, ומה הם עושים בפתחם את פיהם? 'כולם כאחד עונים ואומרים ביראה קדוש קדוש'.

2. ישנה מחלוקת בין הבבלי והירושלמי בנוסח ברכת בורא נפשות. לדעת הבבלי (ברכות מה, א) ברכה זו היא ברכה קצרה המתחילה בברוך ואינה חותמת בברוך, ונוסחה הוא 'בא"י אמ"ה בורא נפשות רבות וחסרונן'. ולדעת הירושלמי (ברכות מה, א בדפי דפוס וילנא) ברכה זו פותחת וחותמת בברוך, ונוסחה הוא 'בא"י אמ"ה אשר ברא נפשות רבות להחיות בהם נפש כל חי בא"י חי העולמים'. כיום שולבו שתי הנוסחאות יחד, ואנו אומרים 'בא"י אמ"ה בורא נפשות רבות וחסרונם על כל מה שברא להחיות בהן נפש כל חי בא"י חי העולמים' (טור או"ח סי' רז). פיסוק הברכה תלוי במחלוקת הבבלי והירושלמי; לדעת הבבלי צריך לפסק 'בא"י אמ"ה, בורא נפשות רבות וחסרונם על כל מה שברא להחיות בהן נפש כל חי, בא"י חי העולמים', דהיינו שה' מלך העולם בורא הנפשות הרבות וחסרונם ברוך על כל מה שברא להחיות בהן נפש כל חי, ולדעת הירושלמי צריך לפסק 'בא"י אמ"ה בורא נפשות רבות וחסרונם, על כל מה שברא להחיות בהן נפש כל חי בא"י חי העולמים', דהיינו

שהברכה נחלקת לשני חלקים, ה' מלך העולם בורא הנפשות וחסרונם ברוך, ועל כל מה שברא ברוך חי העולמים¹.

3. מצינו מחלוקת בפוסקים איך צריכים לפסק את הקדיש, האם 'יתברך וישתבח וכו' שמיה דקודשא בריך הוא, לעילא מכל ברכתא' או 'יתברך וישתבח וכו' שמיה דקודשא. בריך הוא לעילא וכו'. לדעת הגאונים והרמב"ם צריכים להפסיק אחר 'קודשא בריך הוא' ולענות אמן, ואלו לדעת האו"ז (הובא בדרכ"מ סי' נו סק"ג) צריך להפסיק באתנחתא אחר 'שמיה דקודשא' ולהמשיך 'ברוך הוא לעילא'¹.

4. כמו כן מצינו מחלוקת בין התוספות למחזור ויטרי איך לפסק את הבקשה 'יהא שמיה רבא' שבקדיש. לדעת מחזור ויטרי אנו מבקשים שתי בקשות 'יהא שמיה רבא' ויהא שמיה 'מברך לעלם ולעלמי עלמאי', ועפ"י יש לפסק 'יהא שמיה רבא, מברך לעלם ולעלמי עלמאי'. אך לדעת התוספות (ברכות ג, א ד"ה ועונין) אנו מבקשים בקשה אחת, ועפ"י יש לפסק 'יהא שמיה רבא מברך, לעלם ולעלמי עלמאי'¹.

5. באמירת סדר י"ג מידות אומרים 'ויעבור ה' על פניו ויקרא, ה' ה' אל רחום וחנן וגו''. האשכנזים מפסיקים לאחר 'ויקרא' וממתינים לש"ן, ואח"כ ממשיכים יחד עם הש"ן באמירת ה"ג מידות, והספרדים מנגנים את כל הפסוק בנעימה 'ויעבור ה' על פניו ויקרא ה' ה' וגו'', וזהו כדעת חז"ל ודעת רוב רבותינו הראשונים שהשם הראשון הוא הראשון מ"ג המידות, למרות שהשם הראשון מוטעם במונה לגרמיה, והשם השני בקטון. אך דעת הרס"ג וכן כותב ר' חיים פלטיאל בפירושו על התורה שיש לפסק באופן זה: 'ויעבור ה' על פניו ויקרא ה': ה' א-ל רחום וחנן וגו'', השם הראשון מתייחס לקורא ולא לקריאה.

ב. טעויות נפוצות בפיסוק

1. הרב לויפר תמה על סיומת ברכת ההודאה 'האל הטוב', הנראית ככפילות. יש לציין כי ההוספה נוספה כאילוץ הלכתי, מאחר והוסיפו על הנוסח את הסימות 'האל ישועתנו ועזרתנו סלה' וע"פ ההלכה יש לסיים מעין הפתיחה סמוך לחתימה, ועל כן הוסיפו את הקטע 'האל הטוב' למרות הכפילות, כדי לסמוך אליו את החתימה 'הטוב שמך ולך נאה להודות'.

2. הרב לויפר ציין על טעות בפיסוק, שצריך לומר 'בטרם כל יציר נברא' ולא 'בטרם כל, יציר נברא' ח"ו. טעות זו היא רק אם אין מדקדקים בניקוד ואומרים 'בטרם כל', אך כשמנקדים נכונה ואומרים 'בטרם קל' לא נשמע כאן כל חירוף וגידוף אף אם ישמרו על המשקל הנכון של השיר ויאמרו כמו שהתכוון המשורר לומר 'בטרם קל' / יציר נברא'. ואם כן, זו טעות בניקוד ולא בפיסוק. [הערת הרב יעקב לויפר: אף לפי זה לא הועלנו למבטא הספרדים שאינם מבדילים בין חולם וקמץ חטוף, אבל בר מן דין, אליבא דאמת הניקוד תלוי בפיסוק, אם עוצרים - צריך להיות חולם, ואם

1. וראה שם בית יוסף בארוכה.

2. וראה בארוכה אודות פולמוס זה: "שבח, אמרות יוסף, ח"א, ירושלם תשנ"ד, מאמר שני פרק ג, עמ' קמב-קמט.

3. ראה: דרכ"מ או"ח סי' נו סק"א, ומשם הובא בשו"ע שם ס"א.

מקיפים את המילה לחברתה וקוראים 'כל-יציר' רק אז יש לנקד בקמץ חטוף, לפיכך אם מפסיקים ומשתמשים בקמץ חטוף. זה שטר ושוברו בצידו.]

3. במאמר נכתב: 'הפסוק "למען ירבו ימיכם" הוא המשך ישיר של פרשת "והיה אם שמוע", ומה שהוא מודפס בסידורים כקטע חדש נגרם כתוצאה בטעות מחמת ההבנה ש'ובשעריך' בפרשה שניה זהה ל'ובשעריך' שבפרשה ראשונה, שם באמת יש סיום פרשה. למרות ההסבר היפה לבאר את סיבת הקיטוע, מסתבר יותר שהקיטוע נובע מסיבה אחרת. בהרבה קהילות באשכנז היה נהוג שהאב"ד היה מסיים בקול מ'למען ירבו ימיכם' עד 'אני ה' אלקיכם'¹, ולכן נדפס פסוק זה באותיות גדולות כקטע חדש, כי מכאן התחיל האב"ד לומר בקול¹. מנהג זה כבר בטל מזמן אך שריד ממנו נותר בסידורים שלפנינו.

אך בדרך ההסבר של הרב לויפר אפשר להסביר בדרך אפשר וליישב את תמיהתו לקמן בפרק ד, שם תמה על מנהג כמה קהילות העוצרות באמצע אמירת פסוקי 'הודו' וממתנים שם לש"ץ. כי המתבונן בעיון יראה שמפסיקים בסוף שלושה פסוקים 'כי קדוש ה' אלהינו', 'המלך יעננו ביום קראנו', ו'כאשר יחלנו לך'. שלושה פסוקים אלו הם למעשה פסוקי סיום פרק בספר תהילים, דהיינו שפסוקים אלו מסיימים את הפרקים צט, כ ולג. יתכן שהחזנים היו רגילים בעת אמירת תהילים לומר פסוקים אלו בנעימה מיוחדת של סיום פרק, ולכן אמרו גם ב'הודו' את הפסוקים בנעימה זו עד שהפכו פסוקים אלו כ'תחנת עצירה'.

ועל תמיהתו על העצירה בפסוק 'וה' שמים עשה'; ברוב הקהילות לא עוצרים שם וככל הנראה הוא מנהג חדש יחסית. הסיבה לעצירה היא לכאורה מאותה סיבה שמפסיקים ב'וממליכים'. בסידורים החדשים (מאז 'בית תפלה' ו'קול יעקב' בערך) הדפיסו לפני 'וה' שמים עשה' הערה סגורה ("כאן צריך להפסיק"), וכנראה שהיו שהבינו את ההערה כפשוטה.

4. אפשר להוסיף טעויות נוספת בפסוק. בפסוקי דרומי שאומרים אחר פיוטי הסליחות מפוסק ברוב הסידורים: 'אל תעזבונו ה' אלקינו. אל תרחק ממנו', אך לפי פיסוק הטעמים צריך לומר 'אל תעזבונו ה', אלקינו אל תרחק ממנו', כיום כבר נמצא הפיסוק הנכון בסידורים המדויקים.

החסידים הוסיפו את המילה 'יחיד' בסיום ברכת ישתבח, ואפשר לשמוע הרבה בעלי-תפילה שמסיימים בקול: 'מלך יחיד אל, חי העולמים', וכמובן שהפיסוק הנכון הוא 'מלך יחיד, אל חי העולמים'.

בהגדה של פסח רווחת טעות נפוצה בפיסקת 'ברוך שומר הבטחתו': "שהקב"ה חישב את הקץ לעשות, כמה שאמר לאברהם וכו'". ברור שהפסיק צריך להיות לאחר תיבת הקץ.

ג. שיבושים נפוצים בפיוטים

בפרק מעניין תחת הכותרת הזו דן הכותב אודות השיבושים שנוצרו באמירת הפיוטים מאז שהחל הקהל לומר עם החזן את קטעי הפיוט. הכותב מציין ש'ברכות הימים חשק הקהל לומר גם את הקטעים השייכים לחזן (כמו שאירע בקטעי תפילה רבים). יש להעיר, שבימי קדם לא היו

4. על מנהג זה ראה בארוכה: רב"ש המבורגר, שרשי מנהג אשכנז, כרך רביעי, בני ברק תשס"ד, עמ' 195-168.

5. ואכן בסידורים הישנים שנדפסו מחוץ לאשכנז לא נמצא קיטוע זה.

מחזורי הפיוטים נפוצים בין הקהל, ובדרך כלל לכל קהילה היה מחזור פיוטים מיוחד שהיה שייך לקהילה כולה, וממנו היו נוהגים בעלי-התפילה לומר את הפיוטים, ולכן פשוט שהעם שלא ידעו לומר את הפיוטים בעל פה שתקו והקשיבו לחזן, ולא השתתפו כי אם באמירת הפזמון החוזר על עצמו, אותו בלבד ידעו על פה, ותוכן הפיוטים נאמר רק ע"י הש"ץ כשהקהל מקשיב בתשומת לב. רק כשהחלו להדפיס מחזורים ויד אנשי הקהילה השיגה לקנות לעצמם מחזורי תפילה, החל הקהל לומר יחד עם הש"ץ את הפיוטים, ברצותם לומר את 'כל מה שכתוב בסידור' מהחל ועד כלה, בחשבם שהפיוטים נועדו לכל הקהל, ודבר זה גרם לשיבושים הנפוצים.

עקבות למנהג זה נשאר גם באמירת הפזמון בסליחות. כאשר בהרבה קהילות נוהגים שהחזן פותח באמירת הפזמון, ואח"כ אומרים הקהל את הפזמון ואת הבית הראשון, ושוב חוזר החזן ואומר את הבית הראשון והקהל אומר את הבית השני, דבר זה נובע גם כן מהעובדה שבימי קדם היה נהוג שהחזן היה אומר את הפזמון והקהל היה אומר אחריו, ואח"כ אמר החזן את הבית הראשון, והקהל אמרו את הפזמון, ואח"כ אמר החזן את הבית השני והקהל – הפזמון, וכן הלאה, ועם תפוצת המחזורים החלו הקהל לומר בלחש את הבית הבא יחד עם החזן, וזו הסיבה למנהג זה.

דבר דומה קרה גם באמירת הקדושה בחזרת הש"ץ. המנהג הקדום היה שהש"ץ היה אומר נוסח ארוך בברכת קדושת השם, כשבמהלכו הוא משלב את פסוקי שירת המלאכים 'קדוש' 'ברוך' ו'ימלוך', בתוספתא (ברכות פ"א ה"א. במהד' ליברמן ה"ט) הובא שרבי יהודה היה נוהג לומר את פסוקי שירת המלאכים יחד עם הש"ץ, ובהתאם לכך נהגו לומר בקול יחד עם הש"ץ את הפסוקים, ועם הדורות (בהשפעת האר"י ז"ל) הונהג שכל הקהל יאמרו יחד עם הש"ץ את תחילת נוסח הברכה, מ'נקדש' (או 'נקדישך' למנהג הספרדים) עד לאחר פסוק 'ימלוך', ולכן נהוג כיום שהקהל אומר קטע ומפסיק לפני אמירת הפסוק, ושוב אומר קטע ומפסיק לפני אמירת הפסוק עד לאחר אמירת 'ימלוך'. ואם בכלל השנה אין שום נפק"מ בזה, הרי שבראש השנה ויום הכפורים חדר מנהג תמוה. כי לימים נוראים הרחיבו הפייטנים את הברכה בפיוטים שנועדו לקשר בין פסוקי שירת המלאכים, והיה נהוג שהחזן היה מתחיל בקול רם 'נקדש' עד 'קדוש' ואז אמרו הציבור יחד אתו את הפסוק 'קדוש' והחזן היה ממשיך 'וחיות אשר הנה מרובעות כסא' עד 'ברוך' ואז היו הציבור אומרים יחד אתו 'ברוך'. אבל כיום עם הדפסת המחזורים ותפוצתו, נוהגים הקהל כמנהגם הרגיל בכל השנה ואומרים את הקישור הרגיל שבין הפסוקים כפי שנוהגים לומר בכל שבת ומועד, ואח"כ מוסיפים את הפיוט כפי שנדפס במחזורים, ושוב אומר החזן את הקישור לאחר אמירת הפיוט. כיום כבר מודפס במחזורים שלשה קישורים בין הפסוקים, הקישור הרגיל בכל שבת בשביל הקהל, הקישור הפייטני, ושוב הקישור הרגיל בשביל הש"ץ.⁶

כאשר החל הקהל לומר יחד עם הש"ץ את כל הפיוטים, הוסיפו המדפיסים "הוראה" בתוך

6. מנהג זה היה נהוג גם בברכות קר"ש, שהמתפלל ביחידות היה אומר רק את ברכת המאורות, ואלו בשעת התפלה בציבור אמרו נוסח מורחב שכלל גם את שירת המלאכים. ראה במאמרו של הרב לויפר, עמ' תקפא, בשם סידור הרס"ג.

7. ראה בארוכה: רב"ש המבורגר, שרשי מנהג אשכנז, כך ראשון, בני ברק תשנ"ה, עמ' 45-23.

8. יש לציין כי הספרדים לא נהגו לומר פיוטים בנוסח ברכת קדושת השם, והאר"י ז"ל היה מורה להתפלל תפילה מיוחדת בעת שהש"ץ אומר את הנוסח הרגיל. ככל הנראה גרם דבר זה להדפסת הנוסח הרגיל לאחר הפיוט, כדי להדפיס אתו את התפילה.

הפיוט באותיות קטנות 'חזן', להורות על המקום שבו צריך החזן לגמור את הפיוט בקול רם. הוראות אלו, שנשארו במחזוריים המודפסים עד היום, מראות לנו על מנהג נוסף שהונהג בימים ההם בהם התחילו הקהל לומר יחד עם הש"ץ את הפיוטים. ברוב פיוטי הקרובות מופיעה ההוראה "חזן" בקטע ה'מגן' ובקטע ה'מחיה' פעמיים, בדרך כלל פעם אחת בקטעים המתחילים באות ש' שבאקרוסטיכון האלפביתי, ופעם נוספת בקטעים המתחילים באות ת' (ועד היום יש עדיין קהילות שהחזן קורא בקול את הקטעים באות ש'. והקהל אומר את הקטע הבא שמודפס במחזוריים כקטע נפרד, והחזן קורא שוב את הקטעים באות ת'), בתקיעות מופיע הציון לחזן באות ס' שבאקרוסטיכון. בכל המקומות האלו היה נהוג בימי קדם לשלב פסוקים מהמקרא מעניינא דפרשה ועניינא דיומא. בתקיעות היו משלבים פסוקי מלכויות וזכרונות שופרות מקטעי האות ס' עד האות ת'. ובקטע ה'מגן' ו'מחיה' היו משלבים פסוקים בין קטעי האות ש' לקטעי האות ת'. ככל הנראה, כשהחלו הקהל לומר את הפיוטים יחד עם החזן היו הקהל מפסיקים לפני אמירת 'כאמור', והחזן היה מסיים בקול, ואז היו ממשיכים יחד עם החזן פסוק בפסוק 'כאמור' 'ונאמר' וכו' ולכן נשאר הציון לחזן באמצע הפיוט (וכן נקטע הפיוט לקטעים) עד ימינו אנו.

[הערות הרב יעקב לויפר: בכל העניינים הללו הארכתי במאמר 'הקדושתא' שהתפרסם בעיתון המבשר, בפרשת תרומה, ב' אדר תשע"ה וכן במבוא ליוצרות המבואר "כוונת הלב" בהוצאת מכון 'תכין ליבם', בני ברק תשע"ה.]

אגב, הפיוטים שבמחזורי הקהילות הועתקו מתוך מחזורי בני רומא. המעתיקים לא העתיקו רק את הפיוטים שהופיעו במחזוריים אלו, כי אם את כל נוסח שמו"ע של הימים הנוראים, דבר זה גרם שבעלי התפילה שהיו מתפללים בימים אלו מתוך מחזוריים אלו נהגו להתפלל בימים הנוראים בנוסח בני רומא, ולכן חדר נוסח בני רומא בקהילות אשכנז בימים הנוראים, ועד היום אנו אומרים בנוסח הקדיש בעשי"ת 'לעילא לעילא מן כל ברכתא', כנוסח הקדיש הקבוע של בני רומא, ואת תפילת שמו"ע חותמים ב'עושה השלום' כמנהג בני רומא ולא 'המברך את עמו ישראל בשלום' כמנהג אשכנז. בכמה קהילות בפולין אומרים גם את נוסח ברכת קדושת השם כמנהג בני רומא 'לדור ודור המליכו לאל כי הוא לבדו מרום וקדוש' כנוסח בני רומא, ואנו מסיימים את חזרת הש"ץ בתפילת המוספין בפיוט 'היום תאמצנו' שבני רומא היו אומרים בכל יום טוב לאחר ברכת כהנים.

ד. מקומות הפסק שנוצרו בגלל אילוצי הדפסה

1. כתב הרב לויפר: 'הוכנסו לתוכה פיוטים, דהיינו 'המאיר לארץ'. כנראה שגגה נפלטה מתחת קולמוסו, שכן 'המאיר לארץ' אינו פיוט כי אם חלק מנוסח הברכה (וכמו שהביא מסידור הרס"ג בעמוד הבא), וכנראה שכוונתו היתה לפיוט 'אל ברוך גדול דעה' שהוכנס בימות החול.

2. הרב לויפר האריך להסביר את הסיבה ש'על הראשונים' נדפס כקטע בפני עצמו, אך המעיין בדפוסים ישנים יראה בעצמו שהדבר נבע מקשיי עימוד, בקטע זה היו חילוקי מנהגים בין ימים שאומרים בהם יוצרות לימים שאין אומרים בהם יוצרות, ולכן נקטעה הברכה לפני הקטע הזה, שכן כאן היו צריכים המדפיסים לציין לחילוקי המנהגים. להלן צילום מסידור 'תפילות לכל השנה' שנדפס בקראקא שנ"ז, להבנת הדברים:

וְאָבִינָח חֶגְבֵּר חָזָה עֲלֵינוּ לְעוֹלָם עוֹלָם
 אֲשֶׁמַח אֱלֹהֵי עוֹלָם מִלְכֵנו צוּר יַעֲקֹב סֶגֶן
 וְשִׁעָנו לְדוֹר וָדוֹר הוּא אֱמִי וְשִׁמּוֹ קָיָם
 וְכִסְאוֹ נִכּוֹן וְמִלְכוּתוֹ וְאֶמּוּנָתוֹ לְעַד קִיּוּם
 וְדִבְרֵיו חֵסֵד וְקִיּוּמִים נֶאֱמָרִים וְנִחְמָדִים לְעַד
 וְלְעוֹלָמֵי עוֹלָמִים. עַל אֲבוֹתֵינוּ וְעָלֵינוּ עַל
 בְּנֵינוּ וְעַל דּוֹרוֹתֵינוּ וְעַל כָּל דּוֹרוֹת יוֹרֵד
 יִשְׂרָאֵל עַכְדִּיךְ : לְיוֹצְרוֹת
 עַל הָרֵאשׁוֹנִים וְעַל עַל הָרֵאשׁוֹנִים
 הָאַחֲרוֹנִים דָּבָר וְעַל הָאֲחֵר
 טוֹב וְקִיּוּם לְעוֹלָם עוֹלָם וְעַד לְעוֹלָם עוֹלָם
 אֲמַח וְאֶמְנֶה חוֹק חוֹק לֹא יַעֲבֹר אֶמַח
 לֹא יַעֲבֹר אֶמַח שְׁאֵתָהּ הוּא יִיאֲהֶינּוּ
 שְׁאֵתָהּ הוּא יִיאֲהֶינּוּ וְאֵי אֲבוֹתֵינוּ לְעוֹלָם
 וְאֵי אֲבוֹתֵינוּ מִלְכֵנו וְעַד : אֵתָהּ הוּא
 כִּלְךְ אֲבוֹתֵינוּ גּוֹאֲנוּ מִלְכֵנו מִלְכֵנו אֲבוֹתֵנוּ
 אֲלֵנוּ אֲבוֹתֵנוּ יוֹצְרֵנוּ אֶתָּהּ לְסַעַן שְׁמֶךְ
 צוּר יִשְׁנַעְתֵּינוּ פּוֹדֵינוּ מִיָּד לְגַאֲלֵנוּ כְּגֹאֲלָהּ
 וְיִמְצִילֵנוּ מִעוֹלָם שְׁמֶךְ אֵת אֲבוֹתֵנוּ אֶמַח
 אֵין אֱלֹהִים וּלְחַדְךָ : מִעוֹלָם שְׁמֶךְ
 הַגְדוֹל עָלֵינוּ נִקְרָא בְּאַתְגָּה אֵין
 אֱלֹהִים וּלְחַדְךָ :
 אֲבוֹתֵנוּ אֶתָּה הוּא מִעוֹלָם סֶגֶן
 עֲזָרְתָּ וּמוֹשִׁיעַ לְבָנֶיהֶם אַחֲרֵיהֶם כָּל

3. במאמר נקבצה אסופה מכובדת מקטעים בסידורי התפילה שמדפיסי הסידורים חילקו לקטעים בשל אילוצי הדפסה. אפשר להוסיף עוד כמה דוגמאות לקטוע שעשו המדפיסים באמצע ברכה מחמת סיבות שונות ומעניינות.

במחזורים לחג השבועות ולחג הסוכות וכן בהגדה של פסח נקטעו פרקי 'לא לנו' ו'אהבתי', מחמת הרגילות להדפיסם בסידורי התפילה באופן קטוע, כדי לדלג באמירת ההלל בר"ח

ובחזרה"פ, וכן נוהגים בכל הקהילות לעצור באמצע הפרק בחגים אלו ולהמתין לחזן. כמובן שצריך לשים לב, שכן דין מקומות עצירה אלו כדין 'אמצע הפרק'.

4. בתפילת המוספין נקטעת ברכת קדושת השם באמצע הברכה בין הפסוק 'מלוך ה' לעולם' להמשך הברכה 'לדור ודור'. במקורה היתה הברכה מתחילה 'נעריצ' ומסתיימת בחתימת 'בא"י האל הקדוש', אולם הואיל ובתפילות שחרית ומנחה נהגו בהרבה קהילות שהחזן היה מסיים את הברכה כמו שהיחידים מסיימים, דהיינו בנוסח 'אתה קדוש', וכבר נהגו המדפיסים להדפיס את סדר הקדושה באופן נפרד, בין ברכת הגבורות לברכת קדושת השם, לכן נהגו גם בתפילת המוספין באופן זה, והדפיסו את סדר הקדושה בנפרד, ואח"כ הדפיסו את המשך הברכה 'לדור ודור המליכו לאל' כקטע חדש.

5. בתפילות השבת חולקה הברכה האמצעית באופן קבוע לקטעים קצרים. הפסוקים נכתבו בדרך כלל באותיות גדולות יותר, ולכן בהדפסת הפסוקים, דהיינו פסוקי קרבנות המוסף, פסוקי ויכולו ופסוקי ושמרו התחילו קטע חדש. כמו כן את הקטעים החוזרים על עצמם מדי תפילה סדרו סדרי הדפוס באופן קבוע כקטעים חדשים, ולכן נדפסו קטעי 'ישמחו במלכותך' ו'או"א רצה במנוחתנו' כקטעים חדשים. סידור זה הועתק גם לברכת מעין שבע, שם מתחיל 'או"א רצה במנוחתנו' קטע חדש.

הברכה האמצעית שבתפילות המועדים נקטעה גם היא באופן זה, הנוסח הקבוע של 'עלה ויבוא' נדפס כקטע בפני עצמו והיא קוטעת את רצף הברכה. כמו כן קטעו המדפיסים את הברכה לפני 'ותתן לנו' שכן במוצאי שבת הוכנס שם הקטע 'ותודיענו', וכך נקטעה הברכה הארוכה לקטעים קטעים.

6. לפעמים נשאר קטע באמצע ברכות כשריד ישן למנהג קדום וקטוע זה נועד להנציח את הקטעים שנוספו עם הזמן. בכל הסידורים נקטעה הברכה 'לא על צדקותנו' שאומרים לאחר ברכות השחר, לפני הקטע 'אבל אנחנו עמך'; תחנת העצירה מורה שבסידורים נוסח ספרד נוסף כאן קטע שלם 'לבד הנשמה הטהורה' שמודפס עד היום בהרבה סידורים באותיות זעירות כמו שהדפיסו את כל ההוספות המאוחרות. כמו כן, בפסוקי 'ויתן לך' הנאמרים במוצ"ש, נשארו עד היום קטועים מרובים, והפסוקים 'המלאך הגואל', 'ברוך אתה בעיר', 'מחיתי כעב פשעך', 'ישראל נושע בה', 'בית יעקב', 'בורא ניב שפתים' ו'אמר רבי יוחנן' מופיעים באותיות גדולות. גם חלוקה זו היא הנצחה לקטעים שנאמרו רק בפולין ולא באשכנז, ופסוקים אלו הודפסו בעבר באותיות קטנות כקטעים נפרדים, כיום הוגדלו האותיות אך הקטעים נשארו.

7. בהרבה סידורים נדפסו שלוש המשניות הראשונות בפרק 'איזהו מקומן' באותיות גדולות, ואילו ממשנה ד' ואילך נדפסו באותיות קטנות יותר, הדבר נובע מכך שהמדפיסים הראשונים השתמשו באותיות גדולות כדי לסדר את משניות איזהו מקומן, והדפיסו את שלוש המשניות הראשונות ברצף, אך לאחר המשנה הג' נקע הרצף ונכנס שם קטע חדש 'יהי רצון' שנדפס באותיות זעירות, משום מה, חשבו המדפיסים שמשנה ד' הוא קטע חדש ושונה לגמרי ואינו המשך למשניות

9. גם הקטע 'לפיכך אנחנו חייבים' פותח קטע חדש. חלוקה זו כבר היתה נוהגת בימי קדם, ואיני יודע הטעם לכך.

הקודמות, ולכן בחרו בשבילו באותיות בגודל אחר, וכן כל המשניות הבאות שנקטעות ב'יה רצון' נדפסו באותיות אחרות, מאחר והמדפיסים חשבו שמדובר בקטעים חדשים לגמרי.

8. מקרה הפוך קרה בהגדה של פסח, שם נדפסה דרשה: "ובמופתים זה הדם, כמה שנאמר ונתתי מופתים בארץ מצרים דם ואש ותמרות עשן". ודרשה נוספת: "דבר אחר ביד חזקה שמים, ובזרוע נטויה שמים, ובמורא גדול שמים, ובאותות שמים, ובמופתים שמים, אלו עשר מכות שהביא הקב"ה על המצרים במצרים, ואלו הן דם, צפרדע, כינים וכו'". באמצע דרשות אלו הכניסו המדפיסים הוראה שנהגו לטפספ כאן מהיין, ולכן חשבו המדפיסים שכאן מתחיל קטע חדש, ולכן סידרו באותיות קידוש לבנה את מחצית הפסוק "דם ואש ותמרות עשן" ומחצית הדרשה "אלו עשר מכות שהביא הקב"ה", והקטעים הקודמים פוסקו בנקודתיים כסימן לסוף קטע, וכך נוצרו שני קטעים חסרי פשר "ובמופתים זה הדם, כמה שנאמר ונתתי מופתים בארץ מצרים:", "דבר אחר ביד חזקה שמים, ובזרוע נטויה שמים, ובמורא גדול שמים, ובאותות שמים, ובמופתים שמים:".

את נוסח 'על הכל' בשבת ו'אב הרחמים הוא ירחם עם עמוסים' בחול נהג החזן לסיים בקול רם 'ונראהו עין בעין בשוב ה' ציון וכו' ותגלה ותראה מלכותו עלינו בזמן קרוב ויחון פליטתנו וכו' לרחמים ולרצון ונאמר אמך, או 'וימלא משאלותינו במדה טובה ישועה ורחמים ויעזור ויגן ויושיע לכל החוסים בו ונאמר אמך'. את הסיום נהג החזן לומר בעמדו אצל הבימה, ולכן נדפסו קטעים אלו 'ויעזור' ותגלה' כקטעים נפרדים לפני קריאת העולים¹.

תפילת 'נשמת' קוטעה גם היא לקטעים קטעים למרות היותה ברכה אחת ארוכה. המנהג הוא שהש"ץ הפורס את שמע נישל לפני התיבה ומתחיל באמצע הברכה, בשבת הוא מתחיל ב'שוכן עד', ביום"ט הוא מתחיל 'האל בתעצומות', ובר"ה ויוהכ"פ הוא מתחיל 'המלך היושב'. ולכן טעו המדפיסים וחשבו שקטעים אלו פותחים ענין חדש ולכן הדפיסו קטעים אלו באותיות גדולות (כמו שעשו ב'זכרות' וב'למען ירבו'), ונוצרו קטעים חסרי פשר 'שוכן עד מרום וקדוש שמו, וכתוב 'רננו צדיקים בה' לישירים נאווה תהילה', והקורא תמה ואינו מבין מה הקשר בין הפסוק 'רננו צדיקים' לתארי ה' השוכן עד, והאמת היא שהפסוק הוא המשך לפסקה הקודמת 'נהללך ונשבחך ונפאריך ונברך את שם קדשך, כאמור 'לדוד, ברכי נפשי את ה' וכו', וכתוב 'רננו צדיקים בה'". ו'שוכן עד' הוא המשך לתארי ה' שבפסקה הקודמת 'האל בתעצומות עוזך וכו' המלך היושב על כסא רם ונשא, שוכן עד מרום וקדוש שמו'.

4. הרב לויפר מסיים את מאמרו המצויין בקריאה הבאה: 'מן הראוי שמדפיסי הסידורים יתנו לבם למקומות אלו והדומים להם, ויראו כיצד לתקן את המקומות המשובשים'. אולי מן הראוי היה דווקא להשאיר שיבושים אלו על כנם, שהרי שיבושים אלו מהווים מוזיאון הנצחה למנהגים קדומים רבים שנשכח זכרם, וזולת טביעות האצבע שהשאירו בסידור לא נשאר מהם שריד, ואדרבה, יבוא דור אחרון ויעיין בסידור ויתמה על השיבושים, ובדרך זה יזכרו ויפקדו על לב מנהגי ישראל הקדמונים אשר יסודם בהררי קודש.

10. ד' גולדשמידט, מחזור לימים הנוראים, כרך א: ראש השנה, ירושלים תש"ל, מבוא, עמ' כו. במחזוריו הדפיס את התפילה כקטע אחד.